

RZECZNIK PRAW OBYWATELSKICH

Warszawa, 20.03.17

Adam Bodnar

XI.800.3.2017.AM

Pani
Anna Zalewska
Minister Edukacji Narodowej
al. J. Ch. Szucha 25
00-918 Warszawa

Rzecznik Praw Obywatelskich wielokrotnie zwracał uwagę na rolę edukacji w upowszechnianiu idei praw człowieka, równego traktowania, demokracji i państwa prawa. System ochrony praw człowieka jest o tyle skuteczny, o ile osoby, którym prawa i wolności przysługują, mają świadomość ich istnienia i praktyczną umiejętność ich egzekwowania. **Edukacja o prawach człowieka pełni także szczególną rolę w przeciwdziałaniu dyskryminacji i przemocy motywowanej uprzedzeniami.** Tymczasem analiza nowej podstawy programowej prowadzi do wniosku, że treści te zostały znacznie ograniczone lub całkowicie pominięte na niektórych etapach kształcenia.

Zwiększenie wysiłków w obszarze edukacji o prawach człowieka i edukacji antydyskryminacyjnej zalecają Polsce od lat międzynarodowe organy ochrony praw człowieka. Tylko w ostatnich latach Komitet Praw Człowieka zalecał kontynuowanie prac nad kampaniami uświadamiającymi i edukacyjnymi, mającymi na celu **promowanie poszanowania praw człowieka oraz tolerancji dla różnorodności** i wzmocnienie środków mających na celu **wyeliminowanie uprzedzeń i stereotypów dotyczących płci**¹. Podjęcie środków zmierzających do **zmiany postrzegania przez społeczeństwo stereotypizowanych ról płci** oraz promowania kompleksowej, odpowiedniej dla wieku, edukacji seksualnej dla obu płci w szkołach zalecił Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych². Do **wzmacniania nauczania o prawach człowieka, krytycznym myśleniu i demokracji w szkołach** wezwał z kolei Komisarz Praw

¹ Pkt 16f i 22 c uwag końcowych Komitetu Praw Człowieka z dnia 4 listopada 2016 r.

² Odpowiednio pkt 14a i pkt 46b uwag końcowych Komitetu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z dnia 7 października 2016 r.

Człowieka³. Wreszcie zapewnienie, by programy wszystkich rodzajów szkół, uniwersytetów i edukacji zawodowej obejmowały **rozdział o osobach LGBT i zwalczaniu dyskryminacji wobec nich** rekomendowała Europejska Komisja przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji⁴.

Na obowiązujące w tym zakresie międzynarodowe standardy Rzecznik Praw Obywatelskich wskazywał w wystąpieniu kierowanym do Ministra Edukacji Narodowej już w 2012 roku⁵ – rekomendację Komitetu Ministrów Rady Europy CM/Rec (2010)7, przyjętą dnia 11 maja 2010 r. w sprawie Karty Edukacji dla Demokratycznego Obywatelstwa i Edukacji Praw Człowieka oraz rezolucję Organizacji Narodów Zjednoczonych (59/11) ustanawiającą Światowy Program Edukacji Praw Człowieka. Jak wynika z Karty, **państwa członkowskie powinny włączyć edukację obywatelską i edukację o prawach człowieka do programów nauczania w edukacji formalnej na poziomie przedszkolnym, podstawowym, gimnazjalnym i ponadgimnazjalnym, a także w kształceniu ogólnym i szkoleniu zawodowym (pkt 6 Karty)**. Istotnym elementem edukacji obywatelskiej i edukacji o prawach człowieka jest **docenienie różnorodności i uznanie równości, w tym równouprawnienia płci, uczenie się wspólnego życia w społeczeństwie demokratycznym i wielokulturowym, zwalczania wszelkich form dyskryminacji i przemocy (pkt 5f i pkt 13 Karty)**. Rzecznik wskazywał, że edukacja formalna nie uwzględnia różnorodności polskiego społeczeństwa, np. osób z niepełnosprawnościami czy przedstawicieli mniejszości rasowych i etnicznych. Kobiety i mężczyźni oraz dziewczęta i chłopcy przedstawiani są zbyt często wyłącznie w stereotypowych rolach. Brak jest propozycji zajęć, które w sposób szczegółowy poruszałyby takie zagadnienia jak mechanizmy i konsekwencje dyskryminacji i przemocy motywowanej uprzedzeniami, seksizm, rasizm, homofobia.

O konieczności promowania zasady równego traktowania kobiet i mężczyzn w edukacji, w tym edukacji przedszkolnej, Rzecznik Praw Obywatelskich pisał także do Ministra Edukacji Narodowej w 2014 roku⁶, przypominając, że zgodnie z art. 29 Konwencji o prawach dziecka (Dz. U. z 1991 r. Nr 120, poz. 525, z późn. zm.), państwo zobowiązane jest do ukierunkowania nauki na rozwijanie w dziecku szacunku dla praw człowieka i podstawowych swobód. Rzecznik podkreślał, że włączenie materiałów edukacyjnych dotyczących równości między kobietami i mężczyznami i niestereotypowych ról płciowych na wszystkich etapach edukacji jest obowiązkiem państwa także na podstawie

³ Pkt 135 raportu Komisarza Praw Człowieka Rady Europy z dnia 15 czerwca 2016 r.

⁴ Pkt 101 raportu ECRI dotyczący Polski przyjęty w dniu 20 marca 2015 r., opublikowany w dniu 9 czerwca 2015 r.

⁵ Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich do Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 lipca 2012 r., znak: RPO-690507-I/11/KW/NC.

⁶ Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich do Ministra Edukacji Narodowej z dnia 5 maja 2014 r., znak: I.800.1.2014.

art. 5 Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 18 grudnia 1979 r. (Dz. U. z 1982 r. Nr 10, poz. 71) i ratyfikowanej przez Polskę w 1982 r. i art. 14 Konwencji Rady Europy w sprawie zapobiegania i zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej (Dz. U. z 2015 r. poz. 961).

O problemie niezapewnienia odpowiedniej wiedzy na temat równego traktowania i przeciwdziałania dyskryminacji, a tym samym przygotowania do funkcjonowania w społeczeństwie wielokulturowym w kontekście przeciwdziałania przemocy motywowanej uprzedzeniami wobec migrantów, pisałem w wystąpieniu skierowanym do Prezesa Rady Ministrów w 2015 roku⁷. Na przemoc rówieśniczą w szkołach wobec uczniów cudzoziemskich zwracałem uwagę Pani Minister we wspólnym z Rzecznikiem Praw Dziecka wystąpieniu w roku 2015⁸. Wreszcie o problemach z realizacją przez szkoły edukacji antydyskryminacyjnej oraz braku adekwatnej reakcji na dyskryminację i przemoc motywowaną uprzedzeniami, występujące w środowisku szkolnym zwłaszcza wśród rówieśników, pisałem do Pani Minister w roku 2016⁹.

W odpowiedzi na liczne wystąpienia Rzecznika Minister Edukacji Narodowej zapewniała, że podstawa programowa kształcenia ogólnego na wszystkich etapach edukacji uwzględnia zagadnienia dotyczące praw człowieka, demokracji i państwa prawa, jest także gwarancją realizacji edukacji antydyskryminacyjnej i wielokulturowej w szkołach¹⁰. W odpowiedzi z dnia 5 grudnia 2016 r. deklarowała Pani Minister, że polski system oświaty sprzyja budowaniu postaw otwartości, tolerancji wśród młodych pokoleń Polaków oraz przekazywaniu wiedzy w zakresie wielokulturowości¹¹.

Niestety, w mojej ocenie deklaracje te nie znajdują odzwierciedlenia w podpisanym w dniu 14 lutego br. rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (dalej jako: podstawa programowa). **Pomimo podnoszonej od lat potrzeby uzupełnienia podstawy programowej o tematykę praw**

⁷ Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich do Prezesa Rady Ministrów z dnia 5 października 2015 r., znak: V.543.9.2015.

⁸ Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich i Rzecznika Praw Dziecka z dnia 16 października 2015 r., znak: V.543.9.2015.

⁹ Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich do Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 marca 2016 r., znak: XI.800.15.2016.

¹⁰ Odpowiedź Ministra Edukacji Narodowej z dnia 13 listopada 2015 r., znak: DSWM-SSC.086.56.2015, z dnia 21 kwietnia 2016 r. znak DWKI-SBDM.5012.5.2016.

¹¹ Odpowiedź Ministra Edukacji Narodowej z dnia 5 grudnia 2016 r., znak: DSWM-WWDiW.0810.210.2016.

człowieka i równego traktowania, z przykrością odnotowałem, w jak niewielkim zakresie została ona uwzględniona.

W podstawie programowej wychowania przedszkolnego zabrakło dotychczas obecnych odniesień do edukacji obywatelskiej – zgodnie z rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz. U. poz. 977, z późn. zm.) dziecko kończące wychowanie przedszkolne znało swoje prawa i obowiązki oraz wiedziało, że wszyscy ludzie mają równe prawa. **Na etapie wychowania przedszkolnego obecnie trudno jest odnotować jakiegokolwiek treści odnoszące się do zasady równego traktowania kobiet i mężczyzn, edukacji o prawach człowieka, edukacji antydyskryminacyjnej czy wielokulturowej.**

Istotnym obowiązkiem szkoły wynikającym z rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół było także podejmowanie odpowiednich kroków „w celu zapobiegania wszelkiej dyskryminacji”. Obecnie podstawa programowa przewiduje taki obowiązek dopiero dla szkoły branżowej I stopnia.

O możliwości pogodzenia różnych tożsamości społeczno-kulturowych, przejawach ksenofobii, rasizmu, szowinizmu i antysemityzmu, potrzebie przeciwstawiania się tym zjawiskom oraz o działaniach organizacji pozarządowych na rzecz ochrony praw człowieka mowa jest dopiero w ramach przedmiotu **wiedza o społeczeństwie, który** – jak wynika z kolei z projektu rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół (dalej jako: projekt ramowych planów nauczania) – **nauczany będzie dopiero w ostatniej, VIII klasie szkoły podstawowej w wymiarze dwóch godzin tygodniowo.**

Tworzenie warunków do zapoznawania uczniów z prawami człowieka i zasadą, że niepełnosprawność, w tym niepełnosprawność intelektualna nie może być przyczyną dyskryminacji, jest zadaniem wyłącznie szkół specjalnych przysposabiających do pracy, a nie zadaniem wszystkich szkół, również tych, w których nie uczą się uczniowie z niepełnosprawnością intelektualną. Wydaje się, że tego rodzaju zadanie powinny ponadto realizować szkoły na każdym etapie edukacji, a także przedszkola.

O systemie ochrony praw człowieka uczniowie dowiedzą się więcej w ramach przedmiotu wiedza o społeczeństwie w branżowej szkole I stopnia – podstawa programowa przewiduje zapoznanie uczniów z przepisami prawa unijnego i międzynarodowego, omówienie przykładów naruszeń praw człowieka i przysługujących środków ochrony. W ramach przedmiotu wiedza o społeczeństwie uczniowie będą także uczyć się

rozpoznawać przejawy rasizmu, szowinizmu, antysemityzmu i ksenofobii, będą uzasadniali potrzebę przeciwstawiania się im i przedstawiali możliwości zaangażowania się w wybrane działania na rzecz równości i tolerancji. **Przedmiot wiedza o społeczeństwie realizowany jest jednak w wymiarze jednej godziny w tygodniu w ostatniej, III klasie szkoły branżowej I stopnia.** Ponadto, omawiać przyczyny i skutki stereotypów i stygmatyzacji osób chorych psychicznie i dyskryminowanych, np. żyjących z HIV/AIDS, uczniowie szkoły branżowej I stopnia mogą w ramach przedmiotu wychowanie fizyczne.

„Tolerancja wobec odmienności kulturowych, etnicznych, religijnych, seksualnych” czy „role kobiet i mężczyzn a panujące stereotypy” to treści przewidziane w ramach przedmiotu **wychowanie do życia w rodzinie**. Należy jednak zaznaczyć, że **przedmiot ten jest nieobowiązkowy** – uczeń niepełnoletni nie bierze udziału w zajęciach, jeżeli jego rodzice (prawni opiekunowie) zgłoszą dyrektorowi szkoły w formie pisemnej rezygnację z udziału ucznia w zajęciach, zgodnie z rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 sierpnia 1999 r. w sprawie sposobu nauczania szkolnego oraz zakresu treści dotyczących wiedzy o życiu seksualnym człowieka, o zasadach świadomego i odpowiedzialnego rodzicielstwa, o wartości rodziny, życia w fazie prenatalnej oraz metodach i środkach świadomej prokreacji zawartych w podstawie programowej kształcenia ogólnego (Dz. U. z 2014 r. poz. 395). Tymczasem, jak wyżej wskazano, treści dotyczącą równości kobiet i mężczyzn czy niestereotypowych ról społeczno-kulturowych powinny być zgodnie z wiążącymi Polskę przepisami prawa międzynarodowego, uwzględnione na wszystkich etapach edukacji. Dodatkowo, status przedmiotu nie sprzyja właściwej realizacji wskazanych w podstawie programowej celów kształcenia, w tym w zakresie edukacji seksualnej.

Jak wynika z projektu ramowych planów nauczania, **zarówno w szkole podstawowej, jak i w szkole branżowej I stopnia, przedmiot wiedza o społeczeństwie realizowany jest łącznie w wymiarze trzech godzin** (dwie godziny w tygodniu w VIII klasie szkoły podstawowej i jedna godzina w tygodniu w III klasie branżowej szkoły I stopnia). Wydaje się zatem konieczne uwzględnienie treści dotyczących praw człowieka, wielokulturowości, przeciwdziałania dyskryminacji i stereotypom w treściach nauczania innych przedmiotów, co umożliwiłoby przekazywanie ich uczniom na wszystkich etapach edukacji, zgodnie z międzynarodowymi standardami obowiązującymi w zakresie edukacji o prawach człowieka.

Działając na podstawie art. 16 ust. 1 ustawy z dnia 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (Dz. U. z 2014 r. poz. 1648, z późn. zm.), zwracam się z uprzejmą prośbą o uwzględnienie przedstawionych przeze mnie uwag dotyczących edukacji o prawach człowieka i równym traktowaniu w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz

podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, a także w przygotowywanym projekcie rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum i szkoły branżowej II stopnia.